

L'empremta de Norbert Elias en l'estudi sociològic del temps

Sara Moreno Colom

Universitat Autònoma de Barcelona

Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT)

sara.moreno@uab.cat

Rebut: 18-11-2010
Acceptat: 24-02-2011

Resum

L'article defensa que l'obra *Sobre el temps*, de Norbert Elias, representa una empremta teòrica i analítica per desenvolupar l'estudi sociològic del temps. Tal com s'exposa al llarg de l'escrit, aquesta empremta inclou tres aspectes estretament lligats amb les fases de la investigació sociològica: facilita la ruptura epistemològica, nodreix un ric marc teòric i convida a fer operatiu el concepte en vistes a la recerca empírica.

Paraules clau: teoria sociològica; ruptura epistemològica; sociologia del temps.

Abstract. *Norbert Elias's legacy to sociology of time*

This paper argues that the book *About Time* of Norbert Elias represents a theoretical and analytical referent to develop the sociological study of time. This paper argues that the legacy of Norbert Elias in this knowledge area includes three aspects that they are linked with the phases of the sociological research: epistemological rupture, theoretical framework and empirical research.

Key words: sociological theory; epistemological break; sociology of time.

Sumari

1. Sobre Nobert Elias i el temps	4. El temps i la recerca empírica
2. El temps i la ruptura epistemològica	Conclusió
3. El temps i els debats teòrics	Bibliografia

1. Sobre Norbert Elias i el temps

Com s'ha recordat diverses vegades, l'aportació teòrica de Norbert Elias no obté el reconeixement sociològic merescut fins després de la seva mort. Tal com el mateix autor relata en *Mi trayectoria intelectual* (1995), aquesta manca de reconeixement s'explica, en bona part, per la seva condició d'*outsider* en un context procliu a l'*establishment*. Immerses en aquesta biografia, les reflexions de l'autor sobre el temps no són una excepció, si bé el reconeixement que reben coincideix amb un creixent interès sociològic pel temps des de finals del segle XX. Per tant, es desvincula, parcialment, de la redescoberta d'un sociòleg oblidat en vida i reclamat una vegada mort.

Norbert Elias va escriure la primera part de *Sobre el tiempo*, que es correspon als apartats actuals de l'1 al 27, durant el període 1974-1975 sota el títol holandès *Een essay over tijd*. Deu anys més tard, el 1984, en surt la versió actual en alemany, *Über die Zeit. Arbeiten zur Wissenssoziologie*, que dona peu a nombroses traduccions, entre les quals es troba l'edició castellana *Sobre el tiempo*, publicada el 1989.

Els deu anys de distància entre la primera versió del treball i la definitiva es poden entendre com un reflex de l'elaboració i, alhora, com una síntesi teòrica que conté el llibre. I és que la preocupació de l'autor pel temps és una conseqüència lògica del seu interès per estudiar el desenvolupament de la societat humana i, sobretot, les formes de coneixement que hi tenen lloc. En aquest sentit, cal recordar que l'atenció que Norbert Elias dedica a la qüestió del temps no respon a l'actualitat del tema: no el preocupa la sociologia del temps, sinó la teoria sociològica. Tal com explica a l'inici del llibre, el seu propòsit és estudiar com sorgeix el caràcter coactiu del temps que el converteix en un símbol imprescindible de la societat moderna. Aquest exercici intel·lectual li permet, en segon lloc, replantejar alguns dels debats teòrics principals que la sociologia contemporània arrossega des dels autors clàssics.

Amb tot, doncs, les reflexions de Norbert Elias entorn de la dimensió social del temps arrodoneixen la seva teoria sobre el procés de civilització i matisen les característiques del que ell mateix anomena «sociologia figurativa».

Malgrat que l'origen d'aquestes reflexions s'allunya de la preocupació social creixent que desperta el temps a partir de la segona meitat del segle XX, cal reivindicar-les com a cabdals per l'aproximació sociològica posterior. De fet, bona part de la producció sociològica sobre el temps no existiria sense les aportacions de Norbert Elias. Una bona mostra d'aquest fet es troba en la sociologia italiana (Cavalli, 1985; Bimbi i Capecchi, 1986; Perulli, 1996), que, d'altra banda, esdevé referent, tant pel que respecta a l'activitat investigadora com a l'activitat política al voltant del temps. També esdevé un referent per la producció sociològica a l'Estat espanyol (Ramos, 1990, 1992), si bé inicialment hi té més protagonisme la línia d'investigació centrada en l'estudi sobre els usos socials del temps (Ráldua, 2001; Durán, 2002, 2006).

En aquesta tessitura, cal preguntar-se per l'empremta teòrica i analítica que l'obra de Norbert Elias deixa en l'estudi sociològic del temps. Aquesta emprem-

ta inclou tres aspectes estretament lligats amb les fases de la investigació sociològica: facilita la ruptura epistemològica, nodreix un ric marc teòric i convida a fer operatiu el concepte.

En primer lloc, l'anàlisi del temps com a símbol social que coacciona els individus a través del rellotge i el calendari permet posar l'accent en el procés de naturalització i reificació del temps en el context de la societat moderna. En segon lloc, el replantejament de l'estatus ontològic del temps com a concepte sociològic en subratlla la dimensió social, tot superant un debat teòric tan controvertit com el que enfronta l'individu amb la societat. I, en tercer lloc, la necessitat de definir el concepte a partir de les funcions que exerceix en el si de la societat facilita l'operativització del temps en vista a la recerca empírica.

2. El temps i la ruptura epistemològica

Tal com s'ha comentat, la preocupació sociològica principal de Norbert Elias se centra a estudiar el procés de coneixement de la societat moderna, un procés que identifica com el procés de civilització. Plenament immers en aquesta tasca intel·lectual, el temps es presenta davant de Norbert Elias i no és Norbert Elias qui va a buscar el temps. En qualsevol cas, la resposta de l'autor davant l'emergència teòrica del temps passa per aplicar la perspectiva processual que ell mateix defensa: per entendre un fenomen sociològic, cal reconstruir-ne la història i la memòria. En aquest sentit, l'autor defensa que la perspectiva històrica és indispensable per la sociologia, perquè permet conèixer el passat i, sobretot, identificar els processos que connecten el passat amb el present i després el present amb el futur. Des d'aquesta aproximació, es formula un seguit d'interrogants entorn del temps: com s'ha fet servir al llarg de la història?, què ha representat?, quines relacions ha establert entre els fenòmens socials i el seu context físic i natural?

Norbert Elias dóna resposta a aquestes qüestions tot explicant com el procés d'aprenentatge de la humanitat s'explica, entre d'altres factors, per un canvi en la determinació i l'experiència del temps. En aquest sentit, cal recordar que, per l'autor, el saber humà és el resultat d'un llarg procés de desenvolupament social d'orígens desconeguts.

Fue preciso un milenio para que los hombres aprendiesen a fabricar calendarios en los que coincidiesen la representación humana del tiempo en la forma simbólica de unidades temporales recurrentes, necesarias para la orientación y la regulación del acontecer social y los procesos naturales que permanecían en el modelo de representación simbólica. Tal vez la obviedad del tiempo para sociedades más desarrolladas influye para que determinadores del tiempo como los calendarios funcionen sin problemas. (1989: 26)

De la citació anterior, se'n desprenen dues reflexions imprescindibles per la ruptura epistemològica prèvia a l'estudi sociològic del temps: el calendari i el rellotge són dues construccions socials que s'han tendit a naturalitzar, i la

mesura del temps a través del calendari i el rellotge orienta i regula la societat moderna tot coaccionant els individus.

En efecte, Norbert Elias és una de les primeres veus que recorda que el rellotge i el calendari són producte de les relacions socials i no un reflex del món natural. Ara bé, recorda l'autor, totes dues mesures s'han interioritzat fins a tal punt que es perceben com a reals en el context social i no desperten cap tipus de qüestionament individual. És a dir, la societat i els individus que la integren s'organitzen a partir dels calendaris i els rellotges sense contemplar, en cap moment, la possibilitat d'organitzar-se socialment en absència d'aquestes mesures temporals, una possibilitat que era ben real en les etapes anteriors a la modernitat. Aleshores, què explica l'emergència d'aquesta necessitat social de determinar el temps?

Segons Norbert Elias, cal cercar la resposta en la capacitat humana d'orientar-se i de situar-se en el món a través de l'ajuda dels símbols. Com és sabut, la teoria dels símbols defensa que aquests faciliten la vida en societat en la mesura que coordinen la conducta individual en un context de convivència social, és a dir, els símbols ajuden a regular la vida en societat. Per l'autor, el temps forma part del conjunt de símbols que les persones poden aprendre com a mitjà d'orientació. Si bé, en la societat tradicional, el temps representa un símbol més que facilita la convivència social, a partir de cert nivell de desenvolupament social, esdevé un símbol que inevitablement han d'aprendre les persones com a mitjà d'orientació.

En efecte, el temps s'ha convertit en símbol de les relacions socials en un moment on el tipus dominant de comunicació humana és la comunicació a través dels símbols. Per aquesta raó, Norbert Elias defensa que la noció de temps vigent a la societat contemporània representa cert nivell d'evolució de la teoria dels símbols. El temps ha esdevingut un símbol a través del qual es manifesta la relació entre l'individu, la societat i la naturalesa, una relació que esdevé més abstracta com més es desenvolupa el procés de civilització.

La determinació temporal en les formes de coneixement s'introdueix lentament al llarg de l'evolució humana i no és fins a la societat moderna que el temps esdevé símbol d'una coacció inevitable i totalitzadora. Una vegada símbol, el procés d'aprenentatge temporal queda integrat en l'esdevenir social. Tal com recorda Norbert Elias, l'individu es recolza en un saber ja existent que es prolonga generació rere generació:

El individuo no inventa el concepto de tiempo por sí mismo, sino que aprende desde su infancia tanto el concepto tiempo como la institución social del tiempo. (1989: 20)

A més de subratllar el caràcter social del temps, un altre dels aspectes interessants que es desprèn de les reflexions de Norbert Elias és la doble coacció temporal, externa i interna, com a característica de la societat actual. Per l'autor, el gran canvi que introdueix el procés civilitzador no és determinat per la presència o absència de coacció temporal, sinó per la relació entre les coaccions

externes i internes que exerceix el temps. Bàsicament, perquè, des del moment que existeix aquesta relació, emergeix un model temporal caracteritzat per l'autodisciplina individual. O el que és el mateix, la regulació social a través de la vivència individual del temps.

La transformación de la coacción externa de la institución social del tiempo en una pauta de autoacción que abarca toda la existencia del individuo, es un ejemplo gráfico de la manera en que un proceso civilizador contribuye a modelar una actitud social que forma parte integrante de la estructura de la personalidad del individuo. (1989: 21)

Així doncs, la individualització de l'organització social del temps forma part de les característiques del procés civilitzador entès com un procés de coneixement que té el seu centre en la determinació del temps. En aquest sentit, Norbert Elias defensa que la disciplina del temps permet analitzar el nivell de civilització: les societats tradicionals són poc disciplinades temporalment en comparació amb l'elevat grau de disciplina temporal que comporta la societat moderna.

En aquest punt, sembla com a mínim oportú preguntar-se què fa diferent la societat moderna de la tradicional perquè el temps esdevingui un símbol de coacció inevitable. La resposta rau, en bona mesura, en el procés d'industrialització que marca un abans i un després en l'organització social del temps. En efecte, l'emergència de la fàbrica i la disciplina industrial converteixen la jornada laboral en un element central de l'organització social i l'eix entorn del qual gira la vida quotidiana de les persones. Tal com explica Norbert Elias, la coacció que exerceix el temps des de fora està representada pels rellotges i els calendaris a través dels quals es fixen els horaris, que, al seu torn, fomenten les coaccions internes que s'imposa l'individu. Aquest procés impregna totes les activitats que configuren la vida quotidiana de les persones: dormir, menjar, treballar, gaudir del temps lliure... I ho fa de tal manera que la vida quotidiana és inconcebible sense un horari. Només els períodes de no treball remunerat com les vacances es poden concebre sense la determinació de les hores (Torns i altres, 2006a).

L'autor recorda que el fet de fixar les activitats individuals a través de l'horari representa un conjunt de coaccions omnipresents i inevitables. En efecte, des del moment en què els símbols s'adeqüen a la realitat, es fa difícil diferenciar símbol de realitat, això és el que passa amb el temps: una construcció social que es percep individualment com a real.

Sens dubte, les reflexions de Norbert Elias resulten vigents i suggerents per fer l'anàlisi sociològica del temps. En aquest sentit, és possible afirmar que la centralitat de la jornada laboral pròpia de la societat industrial esdevé un element clau pel procés de civilització. Es tracta d'una coacció temporal que traspassa el context social i entra a formar part de la vida quotidiana de les persones (Perulli, 1996; Torns i altres, 2006a; Moreno, 2007).

A més de facilitar la ruptura epistemològica, les reflexions de Norbert Elias permeten entendre el fracàs relatiu d'algunes polítiques laborals entorn del

temps de treball. El cas és que, sovint, aquest tipus de polítiques representen bones solucions tècniques insensibles socialment. És a dir, s'ideen mesures per afavorir la reducció del temps de treball a fi de mantenir ocupació i millorar la qualitat de vida, però no és té en compte fins a quin punt les persones treballadores tenen interioritzada la jornada laboral. La sorpresa ha estat quan més d'un s'ha sentit desconcertat pel fet de plegar de la feina dues hores abans del que tenia per costum. Què podia fer amb aquelles dues hores? Quin sentit i valor tenien? L'avaluació d'aquestes polítiques apunten que el desconcert és més gran entre els homes adults sense càrregues domèstiques i més petit entre les dones joves amb càrregues domèstiques. I és que l'aprenentatge temporal es dona al llarg del procés de socialització i, per tant, no queda exclòs de les diferències de gènere que l'acompanyen (Torns i altres, 2006b).

Un altre exemple del poder coercitiu del temps es troba en la vivència que determinats col·lectius socials experimenten durant l'etapa de la jubilació: la fi de la vida laboral desorienta l'existència d'aquell qui ha viscut sempre regulat exclusivament per una jornada de treball.

Tots dos exemples posen de manifest l'èxit del procés d'aculturació industrial que pren el temps com un aliat imprescindible. No és gens estrany, doncs, que un dels aspectes que més dificulta la integració social en la societat occidental de les persones originàries de realitats menys industrialitzades sigui el caràcter rígid i diacrònic de les hores de treball remunerat (Torns i Migúelez, 2000).

En síntesi, la revisió històrica del procés de coneixement característic de la societat moderna permet a Norbert Elias mostrar com el temps és una construcció social i que l'organització temporal vigent en la societat occidental té els seus orígens en l'època de la industrialització; per bé que des d'aleshores el temps s'ha tendit a naturalitzar fins al punt d'oblidar que el rellotge i el calendari són convencions humanes. Aquest oblit explica com, paradoxalment, un concepte tan abstracte com el temps exerceix control sobre la vida social i personal. Així doncs, el qüestionament de l'aparença objectiva del temps és cabdal per efectuar la ruptura epistemològica prèvia a la recerca. A partir d'aquí, l'autor es pregunta com és possible conciliar el caràcter simbòlic del temps amb el fet que sigui una dimensió de l'univers natural.

3. El temps i els debats teòrics

Per Norbert Elias, part de la importància que revesteix l'estudi del temps rau en el fet que permet superar les clàssiques dicotomies entre individu i societat; acció i estructura, i micro i macro, que han marcat la teoria sociològica de bon començament. Crític amb aquestes dicotomies, esdevé una constant en el seu pensament l'esforç per superar aquests debats teòrics sota la defensa d'una perspectiva processual i una sociologia figurativa. Aquest esforç troba en el temps un element conceptual clau per fer dialogar perspectives teòriques contraposades. És així com, malgrat que no vagi a buscar el temps a priori, quan Norbert Elias topa amb el temps, no dubta a fer ús del potencial heurístic per concretar i exemplificar la seva proposta teòrica.

En efecte, la reconstrucció del procés de coneixement de la humanitat condueix Norbert Elias a afirmar que el temps físic és producte del temps social. La mesura del temps a través dels rellotges i els calendaris no és universal, sinó producte d'un context social determinat. Com diu el mateix autor, els rellotges no són el temps, sinó que serveixen per mesurar-lo, si bé és cert que l'èxit del procés d'aculturació temporal a través de la societat industrial explica com s'ha tendit a identificar el temps amb els aparells que en faciliten la mesura. Una identificació que comporta la invisibilització de la dimensió social i la naturalització de la seva dimensió física.

Des d'una perspectiva ontològica, l'autor explica com, històricament, el centre del debat filosòfic sobre la naturalesa del temps ha estat marcat per dues postures enfrontades: d'una banda, la perspectiva objectivista, que defensa el temps com a fet objectiu de la creació natural, i, d'altra banda, la perspectiva subjectivista, que entén el temps com una manera de contemplar els esdeveniments basada en la peculiaritat de l'experiència humana. En tots dos casos, el temps apareix com quelcom natural, en el primer amb caràcter objectiu i en el segon amb caràcter subjectiu, tot posant a debat la preeminència de l'objecte o el subjecte (Tabboni, 2001).

Insatisfet amb aquest plantejament filosòfic, Norbert Elias va un pas més enllà i situa el debat entorn de l'estatus ontològic del temps tot qüestionant-ne la naturalesa física, objectivable i quantificable:

En un mundo sin hombres y seres vivos no habría tiempo y, por tanto, tampoco relojes ni calendarios. (1989: 22)

El seu interès passa per explicar com el temps integra els aspectes socials, culturals i físics. El temps no es veu, no s'escolta, no s'ensuma, no es toca i no es pot assaborir. Davant d'aquesta insensibilitat i abstracció, l'autor es pregunta com és possible mesurar quelcom tan abstracte. I s'adona que tot passa per desenvolupar aparells subjectes a una norma social que transcorre segons una pauta natural que sempre es repeteix. És així com l'hora, el dia, la setmana, el mes i l'any esdevenen les principals unitats de la mesura del temps tot sintetitzant allò social i natural. Sense oblidar que, en última instància, el caràcter social del temps és el que permet, en un moment determinat de la història de la humanitat, desenvolupar-ne el caràcter físic. La identificació del temps amb la seva dimensió física té lloc en un context clarament dominat per les ciències naturals i, per tant, favorable a les definicions objectivables, quantificables i mesurables (Belloni, 1996).

Tanmateix, la història de la humanitat és farcida d'exemples que evidencien el caràcter social del temps per sobre del seu caràcter natural i físic. El mateix Norbert Elias ens recorda el cas de la tribu dels nuer, on els temps de cocció dels aliments fixa la determinació temporal a efectes socials. Lluny de la precisió i l'exactitud que requereix la dinàmica de la societat industrial a l'hora de determinar el temps, els nuer s'orienten per aproximacions imprecises, però suficientment orientatives. De manera que els

trenta minuts occidentals equivalen al temps que triga a bullir una olla d'arròs dels nuer.

De fet, no cal anar tan lluny per cercar evidències del caràcter social del temps. La mateixa societat contemporània conté contradiccions que posen al descobert la preeminència de la dimensió social del temps per sobre del seu caràcter natural. És el cas del canvi d'hora que es realitza dues vegades l'any a fi d'estalviar energia. Des del moment que es té la capacitat de canviar l'hora dels rellotges amb independència dels fenòmens naturals, queda palès el control social sobre la mesura del temps. A més, la centralitat de la jornada laboral explica per quin motiu els col·lectius socials que viuen al marge de la lògica laboral, els infants i les persones grans, són els que més dificultats tenen per adaptar-se al nou horari (Moreno, 2007).

Malgrat els exemples, l'hegemonia de les ciències físiques i la mateixa representació social del temps com quelcom natural expliquen per què sovint, des de la perspectiva sociològica, s'ha tendit a contraposar el temps social al temps natural. Contrari a aquesta dicotomia, Norbert Elías recorda que el fet de determinar el temps no es pot entendre si es parteix de la idea d'un món dividit entre objecte i subjecte. Bàsicament, perquè no es pot entendre les persones i la naturalesa com a fets separables. Tal com defensa l'autor amb la perspectiva processual, l'important és entendre la interdependència social que es genera entre les persones immerses en un context natural. Per aquesta raó, defensa la necessitat de dissenyar un marc teòric no dicotòmic entorn del temps tot considerant la relació existent entre la seva dimensió natural, social i individual. Més enllà de la preeminència de l'individu o la societat, l'autor parla del procés d'individualització. Les persones són producte d'un procés historicosocial, de manera que les eleccions individuals que fan tenen lloc en un context restrictiu, tant des del punt de vista social, com des del punt de vista biològic. Des d'aquesta perspectiva, l'edat de jubilació respon a les necessitats de l'organització social, així com al procés d'envelliment estrictament biològic.

Per Norbert Elías, el temps permet explicar els detalls de la seva proposta teòrica. Per exemple, en el context actual, dues persones tenen capacitat de decidir a quina hora queden per sopar en un restaurant. Però la decisió final haurà de considerar, com a mínim, l'horari de servei del restaurant, la pauta horària establerta socialment per sopar i el factor biològic que implica tenir gana. El joc d'interdependències que implica aquest sopar és el que Norbert Elías reconeix com la idea de figuració social: determinar les 21 hores del dia 2 de febrer del 2011 per sopar en un restaurant representa un moment únic d'una vida individual que adquireix significat en el context social. Si resulta que aquest sopar s'esdevé entre una parella on la dona anuncia a l'home que estan esperant una criatura, aquesta data adquireix un nou significat. El sopar pot esdevenir, en el present, l'origen d'un aniversari futur. Es tracta d'una interdependència entre dos subjectes concrets que es mouen en espais històricament definits entre el passat, el present i el futur.

L'exemple anterior introdueix la tercera dicotomia que Norbert Elías proposa superar a través del temps, aquella que confronta el nivell micro amb el

nivell macro. Contrari a aquesta confrontació teòrica, l'autor reclama la necessitat de vincular tots dos nivells per entendre com l'individu actua a la societat. Malgrat que està d'acord a considerar que existeix una estructura temporal que condiciona l'elecció de les persones, tant pel que fa a l'organització diària com al projecte de vida, cal tenir present que, davant d'unes restriccions idèntiques, emergeixen solucions diverses i, sovint, desiguals. Òbviament, la posició en l'estructura social explicarà bona part d'aquestes diferències tal com evidencien les dades sobre usos socials del temps (Belloni, 1996).

Però la proposta de Norbert Elias intenta superar els límits de la mesura objectiva al reclamar la necessitat de tenir present l'experiència del temps o, el que és el mateix, el seu caràcter subjectiu. Probablement, el significat que la parella del restaurant atribueix al sopar del dia 2 de febrer del 2011 no té res a veure amb el significat que la parella de la taula del costat atribueix al seu sopar. En definitiva, doncs, l'experiència i el significat prenen cos quan es té en compte la vida quotidiana que Norbert Elias considera un punt d'observació privilegiat del procés d'individualització i de la figuració social (Perulli, 2004).

En definitiva, doncs, a través del temps, Norbert Elias il·lustra com norma, elecció i experiència conviuen des de la perspectiva processual. I, al fer-ho, desapareixen les dicotomies que enfronten individu amb societat, acció amb estructura i micro amb macro. La mesura del temps a través dels calendaris representa gràficament un individu que s'incorpora en un món ordenat temporalment, on hi ha uns altres individus i uns altres processos naturals que condicionaran les seves eleccions que, al seu torn, experimenta individualment. Com es pot fer operatiu aquest potencial teòric de la dimensió temporal dels fenòmens socials?

4. El temps i la recerca empírica

Davant la dificultat que sempre implica definir els conceptes, Norbert Elias recorda que, des de la sociologia, no es pot dir què és el temps; només se'n pot entendre la naturalesa tot analitzant quin paper té entre els individus que en fan ús. En aquest sentit, manquen acords respecte al paper que el temps exerceix en el si de les societats i, sovint, se li atribueixen tantes funcions com dicotomies s'empren per definir-lo. Aquesta tendència es pot resseguir des de les primeres aportacions dels autors clàssics fins a la sociologia contemporània, de manera que sovint es parla de la funcions històriques, socials o individuals del temps en al·lusió a la seva dimensió històrica, social i individual (Moreno, 2010).

Entre la literatura especialitzada, Norbert Elias és una de les veus que més ha reflexionat sobre aquesta qüestió. Com s'ha explicat en els epígrafs anteriors, l'estudi dels símbols socials és imprescindible per entendre el problema del temps. De la mateixa manera que els altres símbols socials, l'autor defensa que el temps desenvolupa tres funcions en el si de la societat: comunica, orienta i regula. És a dir, permet la interdependència entre les persones tot orientant el projecte de vida en un context socialment institucionalitzat que regula la vida quotidiana.

Més enllà de la funció comunicativa, la capacitat orientativa i reguladora que Norbert Elias atribueix al temps permet visualitzar la centralitat que aquest gaudeix i exerceix en el si de la societat occidental contemporània. La qualitat ordenadora expressa la capacitat de regular i sincronitzar les relacions socials. En el cas de la societat contemporània, és fàcil pensar que l'element ordenador principal és el temps de treball remunerat en forma de jornada laboral i la concepció que prescriu la maximització de l'ús que se'n fa, mentre que la qualitat orientadora es refereix a la capacitat de la pauta temporal d'orientar els rols i les eleccions de les persones en el marc d'aquestes relacions socials.

De fet, molts sociòlegs i sociòlogues s'han fixat en la funció ordenadora del temps entesa com aquella qualitat que permet coordinar i sincronitzar l'activitat humana (Perulli, 1996; Moreno, 2010). Tanmateix, és possible diferenciar dues lectures a l'hora d'interpretar i explicar com l'organització social del temps reflecteix l'arquitectura organitzativa d'una societat. La primera lectura es limita a la dimensió quantitativa del temps, mentre que la segona també n'inclou el caràcter qualitatiu.

En efecte, d'una banda, se subratlla que la regulació de la vida en societat es desenvolupa a través de la seva estructura temporal definida, sempre segons aspectes quantitius del temps. En aquest cas, l'horari es considera l'element ordenador principal i els usos socials del temps, l'indicador principal. En contrast, Norbert Elias recorda que la qualitat reguladora del temps no és un aspecte biològic, sinó social. Des d'aquest enfocament, es pot deduir una aproximació empírica que busca anar més enllà de la simple aproximació descriptiva a les pautes de regularitat horària. En concret, se cerca una aproximació que permeti explicar els mecanismes a través dels quals s'articula la funció ordenadora del temps. La resposta a aquest interrogant enfoca vers el procés de socialització i el treball.

Tal com apunta Norbert Elias, la subordinació al poder regulador del temps no és ni una predisposició innata ni un càlcul racional, sinó el resultat d'un procés de socialització per mitjà del qual es transmeten a les persones, generació rere generació, el contingut i el significat social del temps. A més, aquesta transmissió s'articula a través de l'estructura social i, per tant, el poder coercitiu del temps no afecta totes les persones de la mateixa manera: el caràcter normatiu de l'estructura temporal varia segons el gènere, la classe, l'edat, l'ètnia, etc. Per exemple: el temps viscut en masculí és un temps continu apte per a la planificació, en contrast amb el temps viscut en femení, que és un temps discontinu impossible de planificar.

A més, explica Norbert Elias, l'autoritat reguladora del temps es transmet mitjançant la vida religiosa, fins que, amb la industrialització, el temps esdevé una institució social amb caràcter normatiu i sancionador. És a dir, la naturalització i l'objectivació del temps en reforça el poder coercitiu. Paradoxalment, quan el temps assumeix la seva capacitat ordenadora, aquesta es fa més visible que mai a través del treball remunerat. No és gens estrany, doncs, que la majoria de propostes per fer operativa aquesta funció social del temps prenguin el treball com a categoria central, tant perquè organitza la vida quotidiana, com

perquè coacciona la configuració dels altres temps socials. És així com el treball esdevé, al costat de la regulació horària i la socialització, el tercer tret característic de la qualitat ordenadora del temps (Moreno, 2007).

En canvi, l'autor recorda que la funció orientadora del temps queda implícita dins l'arquitectura temporal de la seva funció ordenadora: en la mesura que el temps regula la dinàmica social, n'orienta la pràctica i l'experiència subjectives.

Per tant, des d'aquesta perspectiva, se subratlla la importància de l'orientació temporal a l'hora de situar les activitats de les persones dins una dinàmica social més àmplia. Segons Norbert Elias, cal entendre l'orientació com un arc que permet col·locar les activitats que es fan i els papers que s'assumeixen fruit d'unes relacions socials determinades. En aquest sentit, cal entendre que el temps orienta la vida quotidiana dels individus segons un cicle de vida institucionalitzat que prescriu què cal fer a cada moment. Alhora, cada individu percep aquest cicle de vida com un moment; una situació determinada que es mesura a través de les hores, les setmanes, els mesos, les estacions i els anys.

En el terreny de la recerca empírica, alguns autors identifiquen aquesta interpretació amb les dimensions històrica i quotidiana del temps. Aquest és el cas de Cavalli (1985), per a qui la dimensió històrica fa referència a la capacitat del subjecte de col·locar la seva experiència en un context més gran, mentre que la dimensió quotidiana es remet a la distribució de les activitats al llarg del dia. Especialment interessant és la proposta que formula aquest sociòleg italià per fer operatives totes dues dimensions, és a dir, recorre als conceptes de generació i curs de vida.

A més, cal tenir en compte la perspectiva temporal implícita en cada etapa del curs de vida, és a dir, l'horitzó temporal i el tipus d'orientació —passat, present i futur— predominants. El ventall d'alternatives possibles contraposa el caràcter lineal del temps al caràcter cíclic d'aquest: la concepció cíclica del temps representa l'etern retorn, de manera que l'horitzó és el passat; en canvi, la concepció lineal és irreversible i, per tant, posa l'èmfasi en el futur, les expectatives i les aspiracions.

Segons Cavalli (1985), aquesta interpretació de la capacitat orientadora del temps s'assimila a la seva dimensió biogràfica, perquè representa un nexce que uneix el passat, el present i el futur d'una persona a través de la seva memòria i el seu projecte de vida. S'observa, doncs, que la funció orientadora del temps està estretament vinculada als valors culturals d'una societat determinada i, per tant, es fa visible a través de l'experiència i la percepció subjectives. Concretament, pot esdevenir operativa a partir de l'horitzó de vida, les expectatives, el projecte de vida i la memòria de les persones.

En definitiva, doncs, les reflexions de Norbert Elias permeten fer operatiu un concepte tan abstracte com el temps a partir de les funcions socials que desenvolupa. Així, queda palesa la riquesa empírica d'un concepte multidimensional amb un atractiu sociològic que va més enllà de l'hora que marquen les agulles del rellotge (Moreno, 2007).

Cuadro 1. El temps: un concepte operatiu

Temps ordenador	Regulació horaria	
	Socialització	
	Treball	
Temps orientador	Història	Generació
	Social	Curs de vida
		Horitzó temporal
		Projecte de vida
	Perspectiva temporal	Memòria
		Expectatives

Conclusió

Al llarg d'aquest escrit, s'ha defensat i s'ha explicat que *Sobre el temps*, de Norbert Elias, representa una empremta per a l'anàlisi sociològica del temps de gran valor teòric i empíric. La presència d'aquest concepte en l'obra de Norbert Elias és paradoxal: no el cerca, però quan se'l troba no el pot deixar de banda. En efecte, la dimensió temporal de la vida social impregna tota la seva anàlisi fins al punt que representa un element clau de la perspectiva teòrica. És així que el temps esdevé objecte i subjecte de la recerca. Malgrat la legitimitat, el rigor i la riquesa que les idees de Norbert Elias introdueixen en l'estudi sociològic del temps, sembla possible afirmar que, encara avui, es tracta d'una qüestió que desperta més interès social que sociològic. Tant és així que, passats més de trenta anys de la primera edició del llibre, el temps perviu en l'oblit teòric malgrat la seva omnipresència analítica. I ho fa de la mateixa manera que Norbert Elias, un dels autors que més pàgines ha dedicat a la qüestió, va ser oblidat tot i el llegat sociològic de la seva teoria.

Bibliografia

- BELLONI, C. (1996). «Il tempo come dimensione interpretativa dei fenomeni sociali». *Polis*, IX (3), 355-359.
- BIMBI, F. i CAPECCHI, V. (eds.) (1986). *Strutture e strategie della vita quotidiana*. Milà: FrancoAngeli.
- CAVALLI, A. (1985). *Il tempo dei giovani*. Bolonya: Il Mulino.
- DURÁN, M.A. (2002). «La contabilidad del tiempo». *Praxis Sociológica*, 6, 41-62.
- (2006). *El valor del tiempo: ¿Cuántas horas te faltan al día?* Madrid.

- ELIAS, N. (1989). *Sobre el tiempo*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- (1995). «Sur le concept de vie quotidienne». *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 99.
- MORENO, S. (2007). *Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana*. Tesi doctoral. [http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0731108-113926/index.html]
- (2010). «El temps dins la sociologia: entre l'oblit i l'omnipresència analítica». *Papers*, 95 (3), 833-855.
- NOWOTNY, H. (1991). «Fare il tempo: Sulla sociologia del tempo di Norbert Elias». *Rassegna Italiana di Sociologia*, XXXII (4), 495-505.
- PERULLI, A. (1996). *Il tempo da oggetto a risorsa*. Milà: FrancoAngeli.
- (2004). «Vita quotidiana e sociologia figurazionale: suggestioni da Norbert Elias». *Quaderni di Teoria Sociale*, 4, 51-67.
- RÁLDUA-MARTIN, E. (2001). «Comparación internacional de los empleos del tiempo de mujeres y hombres». *Reis*, 94, 105-126.
- RAMOS, R. (1990). *Cronos dividido*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- (ed.) (1992). *Tiempo y sociedad*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas. Colección Monografías, 129.
- TABBONI, S. (2001). «The Idea of Social Time in Norbert Elias». *Time & Society*, 10 (1), 5-27.
- TORNS, T. i MIGUÉLEZ, F. (eds.) (2000). *Temps i ciutat*. Barcelona: Consell Econòmic i Social de Barcelona.
- TORNS, T.; MIGUÉLEZ, F.; BORRÀS, V.; MORENO, S. i RECIO, C. (2006a). *Noves organitzacions del temps de treball: Balanç d'actuacions a la Unió Europea*. Barcelona: CESB-Ajuntament de Barcelona.
- TORNS, T.; BORRÀS, V.; MORENO, S. i RECIO, C. (2006b). *Les polítiques de temps: un debat obert*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Regidoria Nous Usos Socials del Temps.